

Alföldy Jenő

VERSEK A GÁLYAPADON

Ha témában, felfogásban és részletekben feltűnő megfelelést, párhuzamot vagy éppen vitára utaló ellentétet észlelünk két jelentős költő műve közt, akkor az összehasonlításból érdekes tanulságokat vonhatunk le. Nem azokra az esetekre gondolok, amikor az egyik költő a másik epigonjaként (finomabban szólva követő-eként) szólal meg, még kevésbé azokra, amelyekben a fiatal költő példaképet választ, mert még nem tudja önállóan kifejezni magát. Egyidős, hasonló írói rangú és műveltségű költőkről beszélek. Babits szavával (melyet az irodalomtörténet azóta szentesített), mindketten a Nyugat „harmadik nemzedékéhez” tartoznak.

Kálnoky László *A műfordító halála* és Rónay György *Mérleg* című verséről van szó.

Aközös téma: mindketten a műfordítói „gályarabságra” ítélt költőkhöz tartoztak a negyvenes évek végétől a hatvanas évek közepéig, végéig. Az idézett szó Németh Lászlótól való, aki maga is hosszú évekig orosz és más klasszikusok regényeit, novelláit fordította az ötvenes években. A kifejezés a 16-17. század gályarabságra ítélt protestáns prédikátoraira utal, akik az inkvizíciós üldöztetés következtében legfőképpen a papszomszédaiukba önthették lelkét prédikációjukkal, ha még volt hozzá erejük. Szerencsére a kultúrpolitika vagy nem gondolta ezt végig, vagy bízott az általános műveletlenségben, amikor Németh László először hozta nyilvánosságra ezt a metaforát; az inkvizíciós képzeteket a formálisan elmarasztalt Rákosi-korra sem szerették alkalmazni a hatvanas és hetvenes évek fordulója körül.

Tudvalevően a kultúrpolitika irányítói úgy döntöttek

1948 táján, hogy azok a polgári körök, akik nem felelnek meg a tartalmi és formai elvárásoknak, s nem sorolhatók be a szocialista realizmus kategóriájába, hasznosítsák képességeiket a műfordításban, de saját műveik megjelenésére ne számítsanak. Minthogy az államosítás után kizárólag állami kiadók léteztek, amelyek működése diktatórikus ellenőrzés alatt állt, magánkiadásról szó sem lehetett. Eredeti szellemű, kiváló költők és írók kényszerültek arra, hogy saját műveik megírása helyett fordítsanak. Ez egyszerre lehetett számukra kényszerűség és vigasz. A gályarabság végtére is költői túlzás. Külföldi mestereket fordítani korántsem annyi, mint gályapadon ülni. Másképpen mondva: nem olyan, mint Luthernek kazánt fűteni, Michelangelónak széklábat faragni vagy Platónnak marhát őrizni (és büntetésből borsón térdepelni) *Az ember tragédiája* falanszterjelenetében.

Mégis súlyos volt az ítélet. József Attila szavát véve kölcsön, a viszonylag konszolidált szörnytársadalomról is elmondható: „finomul a kín”, illetve „karóba nem húznak ma már”. Éhezniük talán nem kellett a műfordításra fogottaknak, de műveik tanúsága szerint kijutott nekik a lelki szenvedés. Kínjuk az örök szüzességre ítélt széplányokéhoz, a játéktól végleg eltiltott gyerekekéhez, az imádságról mesterségesen leszoktatott hívőkéhez hasonlítható. A futkározástól megfosztott, életerős vadászkutyákról, a dorombolásban rendre megzavart macskákról vagy a kalitkába zárt s a dalolásról végül önként lemondó énekesmadarokról szó se essék. Nézzük, miként élték meg maguk a költők a közép- és kelet-európai költősort, ezt az elrettentő művelődéstörténeti képződményt.

Kálnoky László: A műfordító halála

Egyre gyakrabban látom képzeletben,
milyen leszek húsz évvel öregebben:
ütött-kopott, őszes-kopasz, sovány;
egy eszpresszó a dolgozószobám,
ott körmölök, a koffein
eufóriáját zabálva,
s meszesedő érfalaim
figyelmeztetnek a halálra.
Mégsem agyszélhűdés, embólia
leselkedik rám. Furcsább lesz a végem:
szilánkra kell annak hasadnia,
aki fordított teljes életében.

Ha meghalok, fakadjatok kacajra,
 szíveteket a részvét meg ne csalja.
 Mondjatok rám kemény ítéletet:
 „Végre megkapta, amit keresett
 ez a bolond, ki buzgón töltögette
 saját vérét idegen szellemekbe,
 s ha rendelésre új munkába kezdett,
 lefarigcsált szívéből egy gerezdet.
 Talán kincset kapott, de nem kímélte,
 s mint a krumplicukrot, olcsón kimérte.
 Belül így lett mindegyre üresebb,
 már nem tartotta semmi... szétesett.
 S most mi? Szemétdombra való salak.”

Ne legyetek hozzám irgalmasak!
 (1953)

Rónay György: Mérleg

*Legszebb éveimet idegen istenek
 oltáira pazaroltam.*

*Más most aratja le, mit magának vetett.
 Én meg itt állok kiraboltan.*

*Vérét a pelikán kicsiny fiainak
 adja, hogy ne vesszenek éhen.*

*Én, mostohafiú, balgán apáimat
 tápláltam, s így folyt el a vérem.*

*Nem érzi, mit veszít, míg erővel tele
 a szív, és csupa kedv a lélek.*

*De már ötven körül valójában ideje
 megnézni, mit mutat a mérleg.*

*Művetek magyarul hangommal lett örök,
 Michelangelo, Rilke, Ronsard.*

*Saját művem viszont, mint friss szobrok mögött
 a sérült kő, tört deszka, rom, sár:*

*egy halom töredék. Egy szép nap elkocog
 a Halál társzekere érte,
 hogy elszállítsa, mint romlandó lim-lomot,
 az idő szeméttelépére.*

*Szót emeltek-e majd akkor, vérem borát
 kiszívó nemes szörnyek, értem?
 Vagy csak bámultok az öröklétbe tovább
 szépségtek gyilkos közönyében?*

(1960. április)

A keletkezési dátumok arra utalnak, hogy Kálnoky inkább a korszak elején (1948-ban), Rónay pedig a korszak második hulláma sodrásában, az 1956-os forradalom utáni szigorítások idején (1960-ban) írta költeményét. Nehéz évek vége felé írták mindketten versüket. A zord idő a „fordulat évében”, 1948 őszén köszöntött be, s az ötvenes évek elején tetőzött. 1953 tavaszán és nyarán, Sztálin halála, illetve Nagy Imre kormányprogramja után érződtek először a lassú oldódás előjelei. Ekkoriban még a fiókban sem volt tanácsos olyan kéziratot rejtegetni, amelynek az irodalompolitikai határozatok nyomán elharapódzott rossz közérzetről s az elégedetlenségről adtak hírt. 1960-ban sem volt rózsásabb a helyzet. A forradalom elfojtása után írókat börtönöztek be; a forradalom előtt és alatt megjelent tiltakozó és lázító művek hatására, a Petőfi-kör működése és az írósztrájk miatt reflektorfénybe kerül a irodalom, és a hatalom árgus szemmel figyelte az új műveket. A „pesszizmus”, ha lehet fokozni, nagyobb vád lett, mint korábban: míg előbb a tragikus hangú költő csupán „el szabotálta” az épülő-szépülő ország boldogságának megverselését, addig a forradalom után nyilván a harcban elesetteket és a kivégzetteket siratta. Kétségtelen, hogy Kálnoky is, Rónay is egy-egy nagyon óvatos és bizonytalan kimenetelű enyhülés idején írta versét. (Ha volt valami különbség a két vers születési idejének körülményeiben, akkor ez úgy jellemezhető, hogy az ötvenes években szigorúbban ellenőrizték a költői formát, a hatvanas évek elején pedig az időszerűsíthető tartalmat. Ez részben a Szovjetunióban lezajlott ideológiai fejleményekre, részben a hazai forradalom körülményeire vezethető vissza. A forradalmat leverő hatalom láthatta, hogy a tiltakozás olyan formában is előfordulhatott, amely példásan megfelelt az egyetlen elismert irodalmi stílus, a realizmus kritériumainak. És örült, ha egyik-másik költő „avantgárd” modorban hódolt neki.)

Ha a két verset összevetjük, szembetűnnek a hasonlóság jegyei. Mindkét mű azt panaszolja, hogy a fordítói munka elszívja a saját művek megírásához szükséges alkotóerőt. Kálnoky az önmagától elidegenedett személyiség torzulásának jeleit fedezi fel magán, Rónay úgy érzi, hogy kifosztották. A *véren vett* műfordítás képzete mindkettőjüknél fölmerül. Kálnoky vermetaforája radikálisan egyszerű: a fordító „buzgón töltögette saját vérét idegen szellemekbe”. Rónay - aki minden bizonnyal ismerte verse írásakor Kálnokyét a forradalom idején megjelent *Lázás csillagon* című kötetből - jóval cizelláltabb és irodalmibb képet alkalmaz: a fiait önnön vérével tápláló pelikánhoz hasonlítja műfordítói munkáját.

A két vers főként azzal vall reá alkotójára, hogy emez Kálnokyt romantikus, amaz Rónayt klasszicista költőnek mutatja. Kálnoky a saját személyiségében bekövetkezett rombolást regisztrálja, Rónay pedig a művein mutatja meg ugyanazt. Kálnoky odáig megy az önbecsmérlésben, hogy műfordítónak lett egyéniségét láttatja az utókor embere szemével szemétre valónak. Rónay csupán a műveinek jövődől hasonló sorsot. Mindketten mélységesen alábecsülik saját költői teljesítményeiket hiszen a hallgatás éveiben is tudtak verset írni -, de míg Rónay megelégszik a produkcióval kapcsolatos önbecsülése

feladásával, addig Kálnoky a közvetlen önutálat kifejezésétől sem retten vissza.

Jelentős hagyományai vannak ennek a magyar költészetben. Arany János tudta olyan fájdalommal kicsinyíteni személyét és költői értékeit, mint előtte talán senki más, még Balassi sem, aki „Ti pedig szerzettem átkozott sok versek”-nek bélyegezte alkotásait. A modernnek is gyakran élnek az önlefokozás eszközével, de ez jobbra a személyiségközpontú, romantikus költészettel való szakítással függ össze, egyfajta út a tárgyiassághoz. Kálnoky is, Rónay is a Babits és mások nyomán elterjedő objektív költészet követője. Számos példából látható azonban, hogy a tárgyi közvettség markánsan romantikus töltéssel párosítható. József Attila vallomásos szerelmi költészete, messianizmusa, Jékely szubjektív élményszerűsége, Vas István életrajzisége és erősen személyes töltésű gondolatisága vagy éppen Illyés nemzeti küldetésstudata megannyi példát kínál erre.

A széteső személyiség rajza Kálnoky versében egyszerűen romantikus vonás és a tárgyiasság modern példája. Romantikusnak látjuk a személyiség vallomás-szerű megnyilvánulását, tárgyasnak a helyzetelemzést, valamint a vallomásnak azt a közvettségét, hogy az utókor egy elképzelt versolvasójával mondatja ki önmagáról alkotott véleményét. Meghasonlás, önmagáról való lemondás, a tehetség olcsó áruba bocsátása (melyről nem árulja el, hogy mi kényszeríti rá), a személyiség kiüresedése, végül szétesése íme a kórkép, mely megfelel a huszadik század nagy szellemi áramlata, az egzisztencialista filozófia vizsgálati tárgyának, a munkájától és önmagától elidegenült személyiségnek. Annyit hozzá kell tenni, hogy ez csakis a közép- és kelet-európai országok valamelyikében festhet így. Kálnoky nem a költészettől, nem az irodalomtól, hanem a műfordítói kényszerrobottól idegenedett el, miközben tető alá hozta mennyiségében és minőségében egyaránt hatalmas műfordítói életművét. A vers írásakor éppen Goethe *Faustjának* II. részén jutott túl. A több ezer soros drámaköltemény szerény becsléssel is mintegy öt-hat kötetnyi önálló verseskötet megírásához elegendő költői energiáját kötötte le. S nem beszéltünk még arról a sok tízezer sorra rúgó műfordításról, amelyet a világlíra és dráma legkülönbözőbb antik és modern klasszikusaitól ültetett át magyarra.

Rónaynál hasonló a helyzet. Ő is a legtermékenyebb műfordítók egyike; Kálnokyval együtt ahhoz a hét-nyolc költő-műfordítóhoz tartozik, aki azokban a mostoha esztendőekben soha nem látott mértékben felvirágoztatták a hazai műfordításirodalmat, méltóan a 19. század nagy korszakához, a negyvenes és ötvenes évekhez, amikor Vörösmarty, Petőfi és Arany versengett a magyar Shakespeare-ért, és méltóan a Nyugat első nemzedékének műfordítóihoz, Babits, Tóth Árpád és Kosztolányi vers- és drámafördítói vállalkozásaihoz.

Rónay György klasszicistához illő értéktudattal nyilatkozik műfordítói munkájáról, melynek szépsége, fontossága nem kétséges előtte, csupán a mértékét sokallja, s a fordításba temetett saját műveit siratja. A „pazarlás” szó fölmerül versében, és ez azért kemény ítélet: „Legszebb éveimet idegen istenek/oltáira pazaroltam”. Ha isteneknek mondja a világköltészet nagyjait, akkor ezzel legalábbis olyan aranyérezkről tesz bizony-

ságot, mint amikor Jézus azt mondja, hogy adjátok meg Istennek, ami Istené, és a császárnak, ami a császáré. A hasonlat annyiban ül, hogy nem kell mindent az istenek oltárára helyezni, máshová is kellenek értékek. A műfordítói önfeláldozást elvérzésnek felmutató, tragikus pelikánhasonlatban is az a klasszicista arányérzék működik, mely szerint helyzete képtelen, de nem haszontalan.

Nem árt megjegyezni, hogy a vers címe *Mérleg*. A harmadik versszakban fejti ki, hogy életművét teszi mérlegre, és könnyűnek találja verseit, melyek a ropant műfordítói munkásság nyomasztó súlyától magasra szökkennek. Rónay ráadásul a mérleg jegyében, október 8-án született. Asztrológiai hiedelmek nélkül is tudhatjuk, hogy a zodiákus jegyekhez tartozó személyiségjegyek ismerete mindenkit befolyásol. Akiről tudható, hogy mérleg jegyű, az élete folyamán többé-kevésbé igyekszik megfelelni annak a képnek, amelyet a mérleg jegyről tartanak. A mérleg jegyhez egyensúlykereső, arányosságot kedvelő, alkalmazkodásra, megbékélésre és igazságosságra törekvő természet tartozik. Ha hisz benne valaki, ha nem, ez befolyásolja viselkedését, amennyiben a mérleg-égőben van születése napja. Megkockáztatom, irodalmunk legvilágosabb és legműveltebb elméje, Rónay György sem kivétel ez alól. A verscím és a műben levő mérleghasonlat nemcsak a pályasummázatra utal, hanem a *méltányosság* mérlegére is, amelynek ő mindig

hű kezelője volt kritikusként csakúgy, mint a katolikusok és egyéb hitűek vagy éppen a hitetlenek párbeszédeiben.

Méltányosan beszél a műfordításról is. Van becsületle elötte annak a munkának, amelyre a kizárólagosság súlyával, megszorításával rákényszerítették. Vallomásértékű a 4. versszak e két sora: „Művetek magyarul hangommal lett örök,/Michelangelo, Rilke, Ronsard.” Nem kis dolog *per tu* beszélni a világirodalom klasszikusaival. Ő azt is megkérdezheti tőlük, hogy vajon majd szót emelnek-e érte a másvilági elszámoltatásnál, vagy elnéznek feje fölött azzal a „gyilkos közönnyel”, mely úgy tud fájni, amikor az általunk hódolva szeretett nagyok nem szeretnek viszont bennünket, ha már betévedtünk az utcájukba. Rónay nem oda tévedt, hanem oda rendelték, ott kellett ücsörögnie reggeltől estig, akkor is, amikor szerette volna megírni a saját léttapasztalatait. Apáinak nevezi a lefordított mestereket, de az apa-fiú viszony is mostoha sorssal sújt, ha kisajátító.

Rónay költői életműve éppúgy nem maradt töredék, mint Kálnokyé. A kényszerű lemondás a saját művekről és a robotszerűen végzett műfordítói munka évei azonban megérezte vele azt az alkotáslélektani úrt, azt a *horror vacuit*, mely költőként a teljes megsemmisüléssel fenyegette őt. Klasszicista arányérzéke ugyanúgy jelezte ezt a vészt, mint Kálnoky végletkedvelő, romantikusabb alkata.

Bíró József FÉNYVERÉS

Kovács András Ferencnek

...?
mit mondasz
az ÉGről
mit
a fénytörésről
...?
Talán azt -
reánk is
ü g y e t v e t
a NAP
...?!
vagy annyit csupán -

„Évek vonulnak, hangya-legyező-fejű évek.”

,... s ködkalapunkon
megül a fényverés'
...?